ЗА ЦЕЛИТЕ И СЪДЪРЖАНИЕТО НА СЪВРЕМЕННОТО ОБУЧЕНИЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК В НАЧАЛНОТО УЧИЛИЩЕ

проф. д-р Даниела Йорданова
ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“

FOR THE PURPOSE AND CONTENT OF CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE TRAINING IN PRIMARY SCHOOL

Prof. Dr. Daniela Jordanova
University „St. St. Cyril and Methodius”

РЕЗЮМЕ: След влизането на България в ЕС у нас се разработват и внедряват държавни образователни стандарти и редица проекти за модернизация и развитие на образованието, базирани на актуалните изисквания на Европейската комисия за образование. В тези изисквания са дефинирани осем основни ключови компетентности, овладяването на които е условие за адекватна личностна реализация и социално развитие в живота, работата и обучението. В този контекст статията представя съвременна визия за целите и съдържанието на обучението по български език в етапа 1.- 4. клас.

Ключови думи: *начално училище, обучение, методика на обучението по български език, функционална грамотност, цели, учебно съдържание.*

ABSTRACT: National education standards are developed and implemented in Bulgaria after its accession to the EU. There are many projects for modernization and development of education based on the current requirements of. European Commission for education. These requirements define eight major key competences. Mastering them provide complete personal realization and also social development in the life, work and education. In this context the report presents the contemporary vision for goals and content of Bulgarian language education for 1. - 4. grade.

Key words: *Primary school, training, methodology of teaching Bulgarian language, functional literacy, goals, educational content*

От 2001/2 учебна година в началното училище се въвежда постъпателно нова учебна документация, която следва единните европейски ориентири за модернизиране на образователното пространство.

Съвременните тенденции в езиковите образователни политики в европейски контекст, както подчертава проф. Д. Веселинов, освен с класическия комуникативен модел, се свързват с мултикултурното моделиране и плурикултурна отвореност. „Многоезичието е не само част от историята на Европа, но то е и значим фактор за изграждане на толерантно общество, зачитащо културните различия и запазващо самобитността на националните традиции” (Веселинов, 2012:7). В този смисъл културологичният контекст се явява обединяващ фактор не само за

обучението на всеки език, а и за реализиране на междукултурен диалог в европейското „езиково семейство", за постигането на набелязаните в стратегия „Европа 2020" цели за интелигентен и приобщаващ растеж.

През последните години основен акцент в националната образователна политика в Р. България, която хармонизира стратегията си с Европейския съюз, е върху придобиването на ключови компетентности от учениците, основната от които е общуването на роден език и повишаването на функционалната им грамотност. Целта е да се провокират мисленето и делът на самостоятелната работа на обучаваните, да се стимулира прилагането на придобитите знания и умения от тях в нови, реални ситуации от живота (Европейска квалификационна рамка за учене през целия живот (ЕКР); Национална квалификационна рамка на Р. България от 2012 г.; Национална стратегия за насърчаване и повишаване на грамотността (2014-2020).

В началния етап на основната образователна степен се полагат основите за придобиване на функционална грамотност, а именно базовата грамотност. Формирането на „основни умения за четене и за разбиране на текст, както и за писане и за правилна употреба на езика" на български език като самостоятелна мотивираща практика от учениците в края на 4. клас се свързва с компетентностите, които се очаква да притежават те в края на обучението си (Програма за международно оценяване на учениците (PISA) на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР). Формирането на базовата грамотност е ключово по отношение на придобиването на ключовата компетентност „общуване на роден език", в случая за свободно и успешно общуване на български език от малките ученици в устна и писмена форма. Изградената базова грамотност е ключова и за изграждане на останалите седем компетентности, определени от Европейската референтна рамка, тъй като формирането й съдейства за пълноценното участие на учениците в обучението, развива личностния им потенциал и спомага за успешната им дейност в разнообразни сфери от обществената практика.

Цели на обучението по български език в началното училище

Изучаването на български език и литература в началното училище е регламентирано от Държавни образователни изисквания (ДОИ) в културно-образователната област „Български език и литература" (вж. Държавен вестник, 2000).

В съответствие с основната цел на обучението по български език и литература в началния етап на основната образователна степен**,** формулирана в този нормативен документ за „постигане на определено равнище на комуникативна компетентност"**,** водеща цел в началното обучение по български език е овладяването на основни знания и умения, които формират езиковата компетентност на малките ученици за оптимално практикуване на книжовния език в разнообразни сфери от обществения живот в съответствие с възрастовите им особености и комуникативните им потребности като средство за опознаване и пренасяне на културата.

В така формулираната глобална цел на обучението по български език в 1. – 4. клас се открояват три групи подцели:

1. Първата група са информационно-познавателните цели.
2. Втората – комуникативно-практическите цели.
3. Третата са лингвокултурологичните цели.

Информационно-познавателните цели са свързани с овладяване на основни лингвистични знания за езика като система със своя структура, както и за езикови закономерности, които са необходими за изграждане на езиковата компетентност на малките ученици. Информационно-познавателните цели на обучението по български език в етапа 1.- 4. клас са конкретизирани по класове в съответните учебни програми. В обобщен вид те са свързани с овладяване, задълбочаване и обогатяване на знанията за строежа на езика, за езиковите и речевите единици, за някои правоговорни, правописни, пунктуационни и граматически норми (Учебни програми по български език и литература за първи, втори, трети и четвърти клас, 2003).

Комуникативно-практическите цели на началното обучение по български език са свързани с формирането на умения за пълноценното участие на 7-11-годишните ученици в речевата комуникация.

Според действащата нормативна документация по български език за 1. – 4. клас комуникативно-практическите цели на родноезиковото обучение са свързани с „...овладяване и задълбочаване на знанията за... речевите единици, за някои правоговорни, правописни, пунктуационни... норми; ...усъвършенстване на комуникативноречевите умения за ориентация в комуникативната ситуация, за съобразяване с комуникативната цел и за адекватен избор на изразни средства за нейното реализиране...” (Учебни програми по български език и литература за първи, втори, трети и четвърти клас, 2003).

Лингвокултурологичните цели се свързват с изучаването на българския език не само като специфична знакова система със своя структура, а и като езиков код, чрез който се отразява, предава и интерпретира от учениците натрупаната през вековете културна информация на различни езикови равнища – граматично, лексикално, стилистично и т. н. (Димчев, 2011).

В съвременното обучение по български език в 1.- 4. водещи са лингвокултурологичните цели, тъй като те са интегративни, защото обединяват изучаването на езика не само като познание за същността и системността му и като средство за речева комуникация, а и като „културен код”, чрез който малките ученици се запознават, разбират и оценяват културата във всичките й измерения – епистемологични, социални, личностни.

Съдържание на обучението по български език в етапа 1 – 4 клас

За постигането на основната цел на обучението според ДОИ по български език в етапа 1.- 4. е предвидено съответстващо за възрастта 7-11 години учебно съдържание. То „..обхваща създадения от науките за българския език обществен

опит под формата на знания, умения и отношения, достъпни и постижими за учениците от началното училище с оглед на формиране на комуникативноречевата им компетентност." (Георгиева, 2005:91).

Във връзка с информационно-познавателните цели на обучението по български език в началните класове, учениците усвояват лингвистични знания от областта на:

- фонетиката – за звуков строеж на езика, звукове и букви, основни фонетични закономерности – тесни-широки гласни, звучни – беззвучни съгласни; твърди – меки съгласни; основни правописни, правоговорни и пунктуационни норми и пр.;
- лексикологията – за речниково значение на думата, многозначност, синоними, антоними;
- морфологията – части на речта – съществително име, прилагателно име, глагол, лични местоимения, наречия, числително име; словообразуване, основни морфологични категории – род, число, време, степенуване, определеност;
- словообразуването – морфеми – корен, представка, наставка и начините на образуване на думата;
- синтаксиса – видове изречения по състав – просто, сложно; видове изречения по цел на изказване – съобщително, въпросително, възклицателно; синтаксис на просто изречение;
- текстолингвистична информация – текст, заглавие на текста, ключови думи, функционално-смислови типове текст, редактиране, някои от формулите на речевия етикет – за вежливост, учтивост и пр.

Комуникативно-практическите цели на обучението се свързват с усвояване на комуникативноречеви знания за: общуване чрез езика; устна реч, писмена реч; речевите действия – говорене, слушане, четене, писане; текст, култура на речта.

Лингвокултурологичните знания включват: усвояване на социокултурна информация за света с основните езикови и речеви единици, предвидени за овладяване от 7-11-годишните ученици, и уместната им употреба в съответствие с конкретна комуникативна ситуация и цел на общуване; информация за конвенционалните норми – национални традиции, ценности, морал, предавана чрез съдържателните аспекти на текстовете, включени в уроците по български език.

Вторият компонент от учебното съдържание по български език са **уменията – лингвистични, комуникативноречеви и лингвокултурологични.**

Лингвистични са уменията, които придобиват малките ученици в процеса на обучение за: (непълен) езиков анализ – фонетичен, лексикален, морфологичен, морфемен, синтактичен, правоговорен, правописен; за определяне вида на текста и пр.

Комуникативноречеви са уменията за:

- възприемане на текстове, съответстващи на дадена тема и условия на общуване;
- за продуциране на текстове, адекватни на поставена тема и условия на общуване;

- умения за редактиране на текстове (чрез заместване, разместване, прибавяне, съкращаване) предвид изискванията за правилност и комуникативна уместност на изказа" (Мандева, 2013).

Лингвокултурологичните умения на учениците в началните класове се свързват с: анализ, осмисляне и оценяване на културните аспекти на информацията от различните културно-образователни области на познанието на родната и различните култури чрез подходящи езикови средства и текстове; различни стилове на комуникация в съответствие със социокултурната идентичност и ситуацията на общуване.

Проф. М. Георгиева подчертава, че специфично място в комплекса от умения заемат т.нар. **общоучебни умения,** които са свързани със стратегиите за учене. „Общоучебни условно могат да бъдат наречени уменията за осведомяване и самоосведомяване, за използване на различни информационни източници." Това са учебници, речници, помагала, книги, справочници, енциклопедии, интернет, електронни образователни продукти и други съвременни информационни средства.

Последният компонент от учебното съдържание са **отношенията** – комплекс от ценностни ориентации, оценъчни съждения и емоции, насочени към създаване на ценностно отношение към богатството и изразните възможности на български език, към ролята му за формиране на българската култура и национална идентичност, на толерантност към културното различие и пр. (Георгиева, 2005: 92).

Учебните програми по български език и литература за етапа 1.-4. клас конкретизират параметрите на образователния процес по: цели, очаквани резултати, брой учебни часове, структура и обем на учебното съдържание по класове.

Всяка учебна програма съдържа следните компоненти:
- обща информация на учебната програма;
- цели на обучението;
- ядра на учебното съдържание;
- очаквани резултати на ниво учебна програма;
- основни понятия;
- контекст и дейности на цялото ядро/или за цялата програма;
- възможности за междупредметни връзки;
- общи методически указания за работа на учителя.

В следващата част от текста ще се коментира учебното съдържание на раздела обучение по български език.

Общата информация на учебните програми представя хорариума по български език за съответния клас – 1, 2, 3, 4, както и основните знания и умения по български език, които трябва да се усвоят от учениците.

Вторият компонент от учебните програми по български език за етапа 1.- 4. клас представя целите на обучението. Те са еднотипни за четирите класа „…овладяване на емпирично равнище на начални знания за строежа на езика и

езиковите и речевите единици, за някои правоговорни, правописни, пунктуационни и граматически норми".

Учебното съдържание по български език, включващо комплекс от знания, умения и отношения, е представено в учебните програми в четири ядра.

Ядро „Социокултурни компетентности" се свързва с овладяването на знания, умения и отношения от ученика за общуване с оглед на определена речева ситуация, като се използват уместно езикови средства, характерни за тази ситуация на общуване, съобразявайки се със социалния статус на участниците в нея, с темата, целта и условията на общуване; с владеене на формулите за вежливост, с използването и подбирането на форми за учтивост.

Второто ядро се нарича „Езикова компетентност". Езиковата компетентност, като един от елементите на комуникативната компетентност, включва:

- овладяване на книжовната норма на българския език;
- овладяване употребата на езиковите средства в различни комуникативни ситуации;
- овладяване на умения за изграждане и възприемане на текстове, функциониращи в комуникативната практика.

Съответно в ядрото „Езикова компетентност" е предвидено да се усвоят знания и умения от малките ученици, които в обобщен вид се отнасят до овладяване на книжовната норма на българския език и уместната употреба на езиковите средства съобразно целите на общуването. Представените теми в ядрото конкретизират по класове обема от знания и умения, които трябва да се усвоят от 7-11-годишните от различни области на лингвистиката – фонетика, граматика (морфология, синтаксис), словообразуване, лексикология, тексто-лингвистика.

Трето и четвърто ядро от учебното съдържание по български език за 1. - 4. клас са съответно:

- ядро „Социокултурна и езикова компетентност: устно общуване";
- ядро „Социокултурна и езикова компетентност: писмено общуване."

В обобщен вид учебното съдържание в тези две ядра е свързано с изграждане на дискурсната компетентност на учениците и е насочено към усвояване на съответни знания, умения и отношения от тях, отнесени към речевите действия говорене, слушане, четене и писане:

- за речевото действие говорене – ученикът организира изказването си логически свързано, като се придържа към темата, участва в общуването, говори правилно, с подходяща интонация, жестове и поза;
- за речевото действие слушане – ученикът изслушва внимателно събеседника си и се отнася с уважение към мнението на другите;
- за речевото действие четене – ученикът разбира смисъла на прочетеното, като чете на глас гладко, с подходяща интонация и темпо и поставя правилно паузите;
- за речевото действие писане – ученикът създава и разбира писмени текстове (преразкази и съчинения); владее основни графични, правописни и пунктуационни норми.

Очакваните резултати на ниво учебна програми са представени като стандарти за съответния клас и са описани по дялове – обучение в начална грамотност, обучение по български език, литературно обучение, формиране на комуникативноречеви умения.

В раздела „Нови понятия" са конкретизирани езиковите понятия, които се усвояват от учениците за всяка тема по български език и за всеки клас – от 1. до 4.

Компонентът „Контекст и дейности" отразява описанието на дейностите, които малките ученици могат да извършат с езиковия материал.

В частта „Възможности за междупредметни връзки" са представени някои възможности за интеграция между българския език и други предметни области от начален етап на обучение.

От представената информация за целите и съдържанието на обучението по български език в началния етап на основната образователна степен може да се **обобщи**, че:

1. Нормативната учебна документация по български език за етапа 1. - 4. клас – ДОИ, учебни програми следва съвременните европейски и национални образователни ориентири.

2. Водеща цел на обучението по български език в начален училищен етап е подобряването на езиковата подготовка на малките ученици като средство за езиковото и социокултурното им развитие .

3. Учебното съдържание по български език за етапа 1- 4 клас отразява целите на обучението – лингвокултурологични, комуникативно-практически и информационно-познавателни.

4. Обемът и структурата на учебното съдържание по български език се определят в учебните програми за 1, 2, 3 и 4 клас. То е обособено в четири ядра, които обхващат основни проблеми, свързани с формиране на дискурсната, езиковата и социокултурната компетентност на учениците.

5. При представяне на целите и учебното съдържание по български език в образователния етап 1- 4 клас някои от съвременните тенденции са насочени към:

- съотнасяне на държавните образователни изисквания и учебните програми по български език към усвояване на базовата грамотност от учениците в 1-4 клас като основа за придобиване на функционална грамотност;
- надхвърляне на традиционните рамки на обучението по български език за усвояване предимно на езиковедски знания, като се търсят възможности за обогатяване на социокултурната им компетентност; възпитаване на адаптивност и умение за общуване в разнообразен социален и културен контекст, изразени чрез подходяща езикова форма;
- възможности за интегриране на речеви действия говорене, слушане, четене и писане чрез отделни техни компоненти, които включват разбиране, запомняне, извличане на информация и т. н., в зависимост от сферите и ситуациите в реалното общуване за успешно осъществяване на комуникативната цел на ученика;
- стимулиране на прояви на инициативност, креативност, толерантност, екипност и сътрудничество в различни общности и групи и др.

Днес обучението по български език за етапа 1-4 клас се развива динамично с оглед тенденциите и изискванията за интегриране на българската образователна система с европейската, с постигане на целите на национални образователни стратегии, като се отчита и развитието на теорията и практиката на обучението по български език. В този смисъл целите и съдържанието му в началните класове се преосмислят, като се търсят възможности за подобряване на езиковата подготовка на малките ученици с оглед на формиране на основни ключови компетентности, с придобиване на ключови за целия образователен процес умения за четене, писане и разбиране на текст, изграждане на базовата грамотност като необходима предпоставка за овладяване на функционалната грамотност с цел свободно и успешно общуване, личностно и културно обогатяване и израстване на малките ученици.

Литература:

1. Veselinov, D. 2006: Veselinov, D. Evropejski izmereniia na syvremennoto chuzhdoezikovo obuchenie. - Obrazovanie, 2006, № 5.
2. Veselinov, D 2012: D. Veselinov. Ezikovi obrazovatelni politiki. – Chuzhdoezikovo obuchenie, №1, 2012.
3. Georgieva, M., Joveva, R., Zdravkova, St. 2005: M. Georgieva, R. Joveva, St. Zdravkova. Obuchenieto po bylgarski ezik i literatura v nachalnoto uchilishte. Shumen, 2011.
4. Dimchev, 2010: K. Dimchev. Osnovi na metodikata na obuchenieto po bylgarski ezik. S., 2010.
5. Dimchev, 2011: K. Dimchev. Kulturata kato cel i sydyrzhanie na syvremennoto obuchenie po bylgarski ezik. Elektronno spisanie LiterNet, kn.12. iternet.bg/publish/kdimchev/kulturata.htm, 2011 g.
6. Dyrzhaven vestnik 2000: Dyrzhaven vestnik, br. 48, 2000.
7. Mandeva, M., 2013: M. Mandeva. Komunikativnoorientirano obuchenie po bylgarski ezik v 1.-4. klas. – Pedagogicheski almanah, 2013.
8. Nacionalna kvalifikacionna ramka na RB, prieta s RMS Nacionalna strategiia za nasyrchavane i povishavane na gramotnostta (2014 – 2020).
9. Uchebna programa po bylgarski ezik i literatura za pyrvi klas. - Uchebni programi za pyrvi klas na Ministerstvoto na obrazovanieto i naukata, S., 2003.
10. Uchebna programa po bylgarski ezik i literatura za vtori klas. - Uchebni programi za vtori klas na Ministerstvoto na obrazovanieto i naukata, S., 2003.
11. Uchebna programa po bylgarski ezik i literatura za treti klas 2003: Uchebna programa po bylgarski ezik i literatura za treti klas. - Az-buki, 2003, br. 19.
12. Uchebna programa po bylgarski ezik i literatura za chetvyrti klas 2003: Uchebna programa po bylgarski ezik i literatura za chetvyrti klas. - Az-buki, 2003, br. 22.
13. Hristozova, 2008: Hristozova, G. Obuchenieto po bylgarski ezik v 1. – 4. klas. Burgas, 2008.